Данилюк Соломія Юріївна,
здобувачка фахової передвищої освіти,
спеціальність «Фінанси, банківська справа,
страхування та фондовий ринок»;
Вавричук Оксана Степанівна,
викладач вищої категорії, старший викладач;
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола

БОРОТЬБА З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ ЧЕРЕЗ ФІСКАЛЬНІ ІНСТРУМЕНТИ

Однією з основних задач, яка постає перед державним апаратом, є забезпечення стабільного і сталого економічного розвитку країни. Проте однією з найбільших перешкод у досягненні її є тіньова економіка та корупція. Вони залишаються актуальними та нагальними в теперішній час і охоплюють не лише Україну, а й загалом світ. Ці явища створюють серйозні перешкоди і кидають виклик на шляху встановлення соціальної стабільності та економічного розвитку усіх країн світу.

Тіньова економіка є основною перешкодою на шляху до економічного процвітання та піднесення. Процес детінізації відіграє невимовну роль для розквіту будь-якої країни світу, вона також є важливою для України, оскільки тіньовий сектор в нашій державі займає доволі левову частку і виступає в негативному прояві. Зменшення цього сектору дозволяє стимулювати економічне зростання та інноваційний розвиток, залучення іноземних інвестицій, покращити рівень життя населення, підвищення рівня конкурентноспроможності поміж інших країни світу.

Тіньова економіка – це багатогранне явище, яке охоплює у собі багато різних елементів. Не існує, як такого, універсального та структурованого визначення, щоб описати, що саме вона включає в себе. Тіньова економіка виникла разом із зародженням держави та торгівельно-економічних відносин. Держава певним чином змушувала громадян виконувати закони, норми та обмеження. Це не подобалось тим, хто створював товар власною працею: виникала спокуса обманути владу. Після появи перших грошей з'явилися фальшивомонетники, які хотіли отримати вигоду. Коли відрахування до бюджету почали замінювати з товарів, на гроші – природно виникало бажання не віддавати частину прибутку державі. Оголошення монополій на виробництва та послуги призвело до появи контрабандистів. Згодом зростаючий бюрократичний апарат впровадив, як таку, корупцію в органах влади.

Тіньову економіку можна розглядати з різних підходів: юридичного, економічного, статистичного, соціологічного та комплексного.

Юридичний підхід окреслює її в плані незаконної діяльності, поза межами офіційного законодавства. Неточність полягає в тому, що деякі операції можуть

бути фіктивно оформлені, а угоди не включають всіх елементів. Економічний – визначає її як виробництво приховане від податків. Недоліком є те, що підприємство може мінімізувати податки, або ж не подати звіт про свою діяльність в органи статистики. Статистичний – ґрунтується на неврахуванні господарської діяльності органами статистики. Може бути недосконала база розрахунків. Соціологічний – має прив'язку до соціальних моментів, неекономічної мотивації, також статусу учасників тіньової економіки. Цей підхід є обмеженим для методологічного визначення. Комплексний – об'єднує всі розглянуті вище підходи [1, с. 13].

Згідно з дослідженням частка економіки України, яка знаходиться в тіні – 19,3% ВВП. Тоді як до повномасштабного вторгнення цей рівень оцінювали у 30 – 32% ВВП [2]. Можна зробити висновок, що війна та похідні від неї, більше вдарили по тіньовій економіці, ніж по офіційній. Оскільки, «біла» економіка тримається на підприємствах критичної інфраструктури, секторі оборони та державних замовленнях, які є підкріпленими зовнішнім фінансуванням. Тіньовий сектор, в свою ж чергу, страждає від зниження платоспроможності населення з низькими доходами, логістичні проблеми, фінансові обмеження та підвищену зацікавленість контролюючих органів, без опіки яких жодна «тінь» не проіснувала б і місяця. Все ж, якщо враховувати, що основним фактором детінізації економіки станом на зараз стала війна, а не дії уряду та контролюючих органів, то протягом одного – двох років після завершення бойових дій можна очікувати повернення до показника довоєнного [3].

Одним із основних напрямків легалізації тіньової економіки є податкове регулювання. Податкові злочини складають основу тіньової економіки, переважною причиною нелегальної економіки є невпевненість у стабільності нашої податкової системи та високі ставки податків. Розглядаючи теперішню податкову систему, то вона відповідає ринковим відносинам. Здавалося основна проблема, щодо оподаткування, була вирішена прийняттям у 2010 р. Податкового кодексу України, проте це не так. Так, певні моменти були вирішені, як-от, скорочення кількості податків і зборів. Проте, зануривши глибше не лише в законодавство, а й в практичний механізм реалізації, показує, що дана реформа зробила податковий клімат, ще більш складнішим як для вітчизняних, так і іноземних підприємців.

Досі залишається проблема сумісності бухгалтерського і податкового обліків. Вона мала вирішитись прийняттям даного кодексу, проте уніфікація обліків, яка декларована в Податковому кодексі, створила ще більші витрати часу на підготовку і здійснення і бухгалтерської, і податкової звітності. Усі без винятку підприємства надають податковим органам не лише податкову звітність, а ще й бухгалтерські звіти. Законодавчо закріпивши єдність цих двох обліків, влада не продумала механізм впровадження цієї норми.

Недосконаліть податкової системи проявляється також у неекономічно обґрунтованих ставках податків. Це однобічне волевиявлення держави

призводить до перетворення податків у непосильний тягар для товаровиробників. Інколи податки становлять приблизно 75 – 90 % отриманого прибутку підприємства. Підприємці вважають, що чесно вести бізнес взагалі неможливо, бо він не буде рентабельним, звідси високий рівень тіньової економіки. Найменшими проявами є відмова покупців від чеків, що дозволяє потім приховувати частку виручки і відповідно прибутків, далі йде корупція державної і місцевої влади, хабарництва в повсякденному житті [1, с. 78].

Часто законодавці у прийняті відповідних нормативних документів спираються на досвід високорозвинених країн, умови підприємництва в яких відрізняються від вітчизняних. Потрібно вивчати досвід країн, що мали високий рівень тіньової економіки, наприклад Сінгапур, який вже вирішив дану перешкоду для досягнення прискореного розвитку своєї економіки. Країна використовувала систему державної підтримки виробничих підприємств, зокрема і через податкові пільги. Деякі підприємства мали категорію «податкових канікул» терміном до 5 років. Вітчизняна податкова реформа лише частково виконує функцію стимулювання виробництва і майже не сприяє скороченню тіньової економіки.

Податок на додану вартість також є причиною великих суперечок, оскільки підприємствам невигідно працювати з постачальниками, які звільнені від сплати ПДВ, оскільки це скасовує можливість отримання відшкодування ПДВ за придбані товари, відповідно у бюджет слід сплатити більшу суму податку. Переважна більшість науковців в законодавчих і керуючих органах виступають за зниження ставки ПДВ з відміною всіх пільг. Але втілювати це не поспішають, оскільки саме даний податок є найбільшим джерелом доходу бюджету [1, с. 79].

Отже, можна зробити висновок, що для зменшення частки тіньової економіки і збільшення надходжень до бюджету необхідно зменшувати пряме та збільшувати непряме оподаткування. Зменшення прямих податків стимулюватиме зростання виробництва, а збільшення непрямих збільшуватиме надходження до бюджету.

Нестабільність українського податкового законодавства шкодить не лише підприємцям, які не встигають за даними змінами, а й також це створює несприятливі умови для залучення іноземних інвестицій. Також, це є причиною, чому підприємці не спішать легалізувати свій тіньовий бізнес. Відповідно, швидка зміна законодавцями кодексу і законів вводить їх сама в оману, оскільки потім створюються протиріччя та нечіткі формулювання. А отже, порушується основний принцип оподаткування – визначеність, згідно з яким терміни і ставки мають бути чітко визначені та зрозумілі платникові податків. Якщо ж брати до розгляду країни Західної Європи, то в них усі різночитання в текстах податкових законів тлумачать на користь платника податків та рівна відповідальність держави і платника податків у фінансових взаємовідносинах.

Одним із підвидів тіньової економіки є корупція. Вона з'явилася задовго до того, як була охарактеризована, проте завжди супроводжувала владу та державний механізм. *Можна виділити три ключові елементи корупції:*

- універсальність (не обмежується лише державними інституціями);
- зловживання владою (посадові обов'язки та повноваження використовуються для особистих цілей);
- отримання вигоди (отримання приватної вигоди без законних підстав).

На думку населення, протидія корупції є пріоритетом номер один для реформування країни. Також однією з ключових умов, щодо отримання Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу, є подолання корупції. Форм корупції є багато, але перелічімо основні: хабарництво, дарування, відмивання грошей, відкат, вимагання, виплати за сприяння, розкрадання, заступництво. Її можна подолати, але обов'язковою умовою є політична воля і підтримка населення. Також треба сформувати апарат, який окреслюватиме правові межі корупції, види, суб'єкти та встановлення відповідальності [1, с. 36].

Вагому роль у боротьбі з тіньовою економікою відіграє митний контроль, який є ключовим регуляторним та наглядовим механізмом. Повномасштабна війна не лише посилила корупцію в митних органах, а й додала нових проблем, які мають вплив на митний контроль. Оскільки перевезення вантажів морським і повітряним транспортом призупинено, основний акцент робиться на автотранспорті. Залишаються невирішеними такі проблеми, як: тривалість митних процедур, фальсифікація документів, транспортні та часові витрати, непрозорість у призначені митних посадових осіб [1, с. 120].

Враховуючи вище перелічені проблеми щодо тіньової економіки, для досягнення стійкої та довгострокової детінізації Україні необхідна комплексна реформа. Вона має включати зниження прямого податкового тиску та спрощення адміністративних процедур, наслідуючи успішний досвід країн, що вирішили питання з високої частки тіньової економіки до одних з найнижчих показників, як-от, Сінгапур, одночасно з нещадною боротьбою з корупцією та забезпеченням прозорості у контролюючих органах. Лише такий двосторонній підхід – стимулювання бізнесу до легальної роботи через фіскальні інструменти та контроль/санкції проти неправомірної діяльності – може забезпечити реальну економічну стійкість держави, а згодом і розквіт та вихід на міжнародні ринки, як сильної економічно розвинутої країни.

Список використаних джерел

1. Організаційно-економічний механізм протидії тіньовій економіці та корупції : монографія / за заг. ред. А. В. Лісового. Державний податковий університет. Ірпінь, 2024. 246 с. URL: https://dpu.edu.ua/images/Documents/NAUKA/Naukovi%20vidanna/Monografii/O/Organizacijno-ekonomicnij%20mehanizm%20protidii%20tinovij%20ekonomici%20ta%20korupcii.pdf

2. Муравський А. Яка частка економіки України знаходиться у тіні – дослідження. URL: https://epravda.com.ua/biznes/yaka-chastka-ekonomiki-ukrajini-znahoditsya-u-tini-doslidzhennya-806960/ (дата звернення: 09.10.2025).
3. Кущ О. Тіньова економіка України та її розмір. URL: https://cripo.com.ua/processes/tinova-ekonomika-ukrayiny-ta-yiyi-rozmir/

Добіжа Наталія Володимирівна,
доктор економічних наук, професор, директор;
ВСП «Вінницький фаховий коледж економіки та підприємництва ЗУНУ»

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ У ФОРМУВАННІ СУЧАСНОЇ МОДЕЛІ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В УКРАЇНІ

У сучасних умовах розвитку держави трансформація фіскального простору стає ключовим фактором забезпечення стабільності та ефективності фінансової системи. Одним із важливих інструментів впливу на економічну безпеку та соціальну стабільність є державне соціальне страхування, яке забезпечує захист громадян від соціальних ризиків.

Державне соціальне страхування є одним із ключових засобів державної соціальної політики, спрямованим на забезпечення економічної та соціальної стабільності суспільства. Його зміст полягає у систематичному перерозподілі фінансових ресурсів для захисту громадян від соціальних ризиків, таких як втрата працездатності, хвороба, старість, безробіття або інші непередбачувані обставини, що можуть знизити рівень їх життєвого забезпечення. Відтак державне соціальне страхування реалізує функцію соціального страхування через механізми обов'язкових внесків, державних гарантій та страхових виплат, формуючи стабільну основу для підтримки соціального балансу в державі.

У контексті трансформації фіскального простору державне соціальне страхування виконує кілька ключових ролей. Так, воно є ефективним механізмом перерозподілу фінансових ресурсів, що забезпечує стабільне надходження коштів до державного бюджету та створює передбачувану фінансову базу для покриття соціальних витрат. Також державне соціальне страхування сприяє формуванню сучасної моделі фіскального простору, де соціальні витрати інтегруються у фінансову систему держави як стабілізуючий фактор, що підвищує ефективність бюджетної політики та мінімізує ризики фінансової нестабільності [1, с.109]. Крім того, державне соціальне страхування відіграє роль інструменту економічного стимулювання. Надання соціальних гарантій та страхових виплат підвищує споживчий попит, стимулює активність суб'єктів господарювання та формує умови для стійкого економічного зростання. У свою